

ΠΡΟΛΟΓΟΣ  
ΣΤΟΝ  
ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

«ὅθεν αὐτῷ μεταβολῆς ἀμοίρῳ γίγνεσθαι διὰ παντός  
ἀδύνατον»

(Πλάτ. *Πολιτικ.* 269e)

ἄλλως

«ἡ περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις»

(Πλάτ. *Πολιτικ.* 285d)

Ἔχουμε στὸν *Πολιτικό* μία ἐκπληκτικὴ ἔνδειξη-κατάδειξη αὐτῆς τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ θειότερου τῶν θειοτάτων Πλάτωνος, γιατί μέσα στὸν *Πολιτικό*, ἴσως καθαρότερα ἀπὸ κάθε ἄλλο σύγγραμμά του, κατορθώνει ὁ ἴδιος νὰ εἶναι ἀμφισβητητικὸς (306a: *τοῖς περὶ λόγους ἀμφισβητητικοῖς*) τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνος, τοῦ ἑαυτοῦ του! Ὁ Πλάτων κατορθώνει νὰ εἶναι ἀντιρρητικὸς τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῶ ὅλη ἡ τάση του, ὅπως φαίνεται στὴν ἐξαιρετικὴ ἐρμηνεία τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν Ἡλία Βαβούρα, εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς πολιτικῆς τέ-

χνης, τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, καὶ καταλήγει ὁ Πλάτων ἐκεῖ πού καταλήγει καὶ ἐκεῖ πού δείχνει ὅτι καταλήγει ὁ ἐρευνητής, κι ὅμως, στὴν ἴδια τὴν ἔρευνά του, στὴν *περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζήτησιν* (285d), λέει ὁ Πλάτων διὰ στόματος Ξένου 285d: ΞΕ. ΞΕ. *Τί δ' αὖ νῦν ἡμῖν ἡ περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις; ἔνεκα αὐτοῦ τούτου προβέβληται μᾶλλον ἢ τοῦ περὶ πάντα διαλεκτικωτέροις γίγνεσθαι; Δηλαδή ἀκόμη καὶ ἐκεῖ μέσα στὴν ἐκπληκτικὴ του λογικὴ συνάφεια καὶ στὴν αὐστηρότητα τῶν λογικῶν ἀλληλουχιῶν του, ὁ Πλάτων τὸ ἀναγνωρίζει: ἡ πολιτικὴ, ἡ ἀναζήτηση τῆς πολιτικῆς, καὶ ἡ ἐγκαθίδρυση μίας ἐπιστημονικῆς προσεγγίσεως, ἄρα καὶ ἐπιστημονικῆς ταξινομήσεως τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων ἐντὸς τῆς πολιτικῆς, εἶναι *μόριον* τῆς ἀναζητήσεως τῶν ὄλων. Καὶ ἐπομένως, ἡ διαλεκτικώτερη σύσταση (γίγνεσθαι) τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων εἶναι, ναί, σημαντικότερη ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τοῦ πολιτικοῦ. Γιατί, ὅμως, τὸ κάνει αὐτὸ ὁ Πλάτων; Ἐνῶ σὲ ὄλο του τὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ εἶναι τὸ συστατικὸ αὐτογνωσίας τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ –καὶ ὄχι μόνο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ– ἡ ἀπόπειρά του εἶναι νὰ ἐγκαθιδρύσει στὴ συνύπαρξη μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, μεταξὺ τῶν κοινωνιῶν ἢ τῶν συγκοινωνιῶν, σχέσεις ἀρμονίας καὶ ἀποφυγῆς τῆς ἔριδας, ταυτοχρόνως, γνωρίζει πολὺ καλά, ἐπειδὴ εἶναι Ἑλληνας, ὅτι ἡ πολιτικὴ συνύπαρξη ἀνήκει στὸ ἔμπεδον τοῦ τραγικοῦ. Καὶ ὁ Πλάτων, τὸ *τραγικόν*, δὲν τὸ ἀγα-*

πᾶ καθόλου... Συμβαίνουν δύο τινὰ μεγαλειώδη στὸν Πλάτωνα: ἀφενὸς ἐπειδὴ εἶναι θεϊότατος ὁ μέγας Πλάτων, τὸ ἀναλύει πλήρως τὸ τραγικὸν καὶ ἀφετέρου στὸ ἔργο του προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσει καὶ νὰ ὑπερκεράσει τὸ τραγικόν. Τὸ τραγικὸν ὅμως εἶναι ἡ ἀλήθεια τῶν ἐν ἀνθρώποις πραγμάτων καὶ ἡ πραγματικότητα τῆς ἀληθείας δὲν ὑπερβαίνεται ἕως ἄν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἢ<sup>3</sup> (Θουκ. Γ.82.2.3). Τὸ αὐθυπερβατικὸν ποὺ πετυχαίνει σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ὁ Πλάτων εἶναι ὅτι στὸ πρῶτο μέρος καταδεικνύει τὸ ἀνυπέρβατο τοῦ τραγικοῦ καὶ μάλιστα σὲ δύο ἐπίπεδα:

Α) Δείχνει μὲ μία φυσιοκεντρικὴ ἀντίληψη-προσέγγιση τοῦ κόσμου τὸ τραγικόν. Δηλαδή, τὴν μεταβολή-τροπὴ τοῦ σύμπαντος, [269c: τὸ γὰρ πᾶν τόδε (...) τὸ δὲ πάλιν αὐτόματον εἰς τάναντία περιάγεται], καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι μόνο αὐτὸς ὁ θεὸς συμποδηγεῖ καὶ συγκυκλεῖ τὰ πράγματα τοῦ σύμπαντος· πότε τὰ ὀργανώνει ὁ ἴδιος καὶ ὑπάρχει μιὰ ἡρεμία καὶ πότε τὰ ἀφήνει νὰ πηγαίνουν μόνα τους στὴν περιστροφή. Καὶ τότε ἔχουμε τὸ δὲ πάλιν αὐτόματον εἰς τάναντία περιάγεται καὶ τὸ ἀνάπαλιν ἰέναι διὰ τόδ' ἐξ ἀνάγκης ἔμφυτον γέγονε. Ὅταν ὅμως ἔχουμε τὸ ἀνάποδα ξανά πάλι, αὐτὸ τὸ ἀνάπαλιν ἰέναι καὶ μάλιστα μὲ τὸ ἔμφυτον, δηλαδή μέσα στὴν φύσιν τοῦ σύμπαντος, τότε βλέπουμε, ὅτι ἡ μεταβολή-τροπὴ καὶ τὸ ἀνάπαλιν δὲν εἶναι ἐπιδεικτικὰ καταργήσεως ἢ «βελτιώσεως» (βελτιώσεως ἴσως εἶναι,

ὅπως θὰ τὸ δοῦμε στὴ συνέχεια). Αὐτὴ, λοιπὸν εἶναι ἡ φυσιοκεντρικὴ πρώτη περίλυπη καὶ ἐκπληκτικῆς εἰλικρινείας διαπίστωση τοῦ Πλάτωνος: ὅτι δηλαδή, δὲν μποροῦμε νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴν κίνηση, τὴν μεταβολὴ καὶ τὴν ἀναστάτωση. Τὸ σύμπαν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι *ἄμοιρον* τῆς μεταβολῆς (269e: *ὅθεν αὐτῶ μεταβολῆς ἀμοίρῳ γίγνεσθαι διὰ παντός ἀδύνατον*) καὶ ἡ μοῖρα τοῦ σύμπαντος εἶναι ἡ μεταβολή. Νὰ λοιπὸν ἡ φυσιοκεντρικὴ διαπίστωση, ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ μοῖρα τοῦ σύμπαντος ὑπόκειται σὲ μεταβολὴ λόγῳ τῆς ὑλικότητος, διότι ἡ ἀθανασία, ἡ ἀκίνησία *τοῖς πάντων θειοτάτοις προσήκει μόνοις* – θὰ ἔλεγα ἐγώ, σύμφωνα μὲ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, *διὰ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν κατὰ χάριν*. Ἐνῶ, ἡ τοῦ σώματος δὲ φύσις οὐ ταύτης τῆς τάξεως (269d). Μόνο ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ἀκίνητος, διότι *τὸ κατὰ ταῦτά καὶ ὡσαύτως ἔχειν αἰεὶ καὶ ταῦτόν εἶναι τοῖς πάντων θειοτάτοις προσήκει μόνοις* (269d). Ὅτι δὲν εἶναι Θεὸς ὑπόκειται στὴ φθορά, στὴν κίνηση, στὴν μεταβολή, ἄρα στὴν ἔριδα, στὸ *ἀνάπαλιν ἰέναι*.

Β) Ἡ δευτέρη προσέγγισή του, ἡ ὁποία εἶναι ἐξίσου *αὐθυπέρβαση* τῶν πεποιθήσεών του καὶ θαρραλέως συναντᾷ τοὺς τραγικούς – ἐνῶ δὲν τοὺς ἀγαπᾷ καθόλου – εἶναι ἡ *ἀνθρωποκεντρικὴ διαπίστωση* ποὺ κάνει ὁ Πλάτων, ὅτι τὸ *τραγικόν* εἶναι ἐγκατεστημένο στὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ἡ ἔκφρασή του εἶναι ἀμείλικτου ὁμορφιάς καὶ πυκνότητος καὶ ἐμφανίζεται βεβαίως στὸ 294b:

ΞΕ. Ὅτι νόμος (ἂν καὶ τὸ νέμω καὶ κατανέμω δὲν εἶναι μόνο τοῦ ἀδηρίτου νόμου, τοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλικὸς ἄνδρας ἢ ὁ ποιμὴν λαῶν ποῦ θὰ ἔλεγε ὁ Ὅμηρος ἢ ὁ ἀγγελαιοτρόφος ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ πολιτικὸς ἐπιστήμων κατασκευάζει δικούς του νόμους, ἀκόμη κι ὅταν δὲν ὑπόκειται στοὺς νόμους τοὺς κτιστοὺς, ἐπομένως καὶ αὐτὸς νόμους θέτει ἔστω καὶ ἂν διαθέτει τὴν ἀρετὴ. Αὐτὴ ἢ παράγραφος, νομίζω, εἶναι γενική: περιλαμβάνει καὶ τὸν πολιτικὸ ἄνδρα καὶ τὸν βασιλικὸ ἄνδρα καὶ τὸν πολιτικὸ ἐπιστήμονα καὶ τὸν ποιμένα λαῶν) οὐκ ἂν ποτε δύναίτο τό τε ἄριστον καὶ τὸ δικαιοτάτον ἀκριβῶς πᾶσιν ἅμα περιλαβὼν τὸ βέλτιστον ἐπιτάττειν: ὁ ἀνθρώπινος νόμος, κτιστὸς πάντοτε, φθαρτὸς διαρκῶς καὶ ἀμφισβητούμενος αἰωνίως, δὲν μπορεῖ ποτέ του νὰ συμπεριλάβει τὸ ἄριστον» καὶ τὸ «δικαιοτάτον ἀκριβῶς», ἄρα νὰ ἐπιτάσσει, νὰ ἐπιβάλλει τὸ «βέλτιστον»... Καὶ ξανά, ἢ καταληκτῆρια περίλυπη διαπίστωση τοῦ Πλάτωνος: α) αἱ γὰρ ἀνομοιότητες τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων καὶ β) τὸ μηδέποτε μηδὲν ὡς ἔπος εἶπειν ἡσυχίαν ἄγειν τῶν ἀνθρωπίνων οὐδὲν ἑῶσιν ἀπλοῦν ἐν οὐδενὶ περὶ ἀπάντων καὶ ἐπὶ πάντα τὸν χρόνον ἀποφαίνεσθαι τέχνην (ἄρα καὶ ἢ βασιλικὴ τέχνη) οὐδ' ἦντινοῦν. Οἱ ἀνομοιότητες τῶν ἀνθρώπων δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ ἡσυχάσουν, εἶναι δομικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τους καὶ δὲν ἐπιδέχονται οἰανδήποτε ἀλλαγὴ ἢ βελτίωση. Μοῦ φαίνεται ὅτι ἢ παράγραφος

294b εἶναι γένος ὡς πρὸς τὰ εἶδη ἢ ὡς πρὸς τὰ μόρια τῶν ἀναλύσεων, οἱ ὁποῖες διέπουν τὸ σύνολο τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου καὶ εἶναι ἐκπληκτικὴ ἢ ὁμολογία τῆς παραγράφου αὐτῆς ὡς ὁμολογία τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος· ἐδῶ συναντᾶ βεβαίως τοὺς μεγάλους τραγικούς, ὅπως τὸν Εὐριπίδη, ὁ ὁποῖος στὴν *Ἡλέκτρα* (367-368) χρησιμοποιοῦντας ἓναν ὄρο τῆς πολιτικῆς ὀρολογίας τῆς ἐποχῆς ἀποφαίνεται ὅτι

*οὐκ ἔστ' ἀκριβὲς οὐδὲν εἰς εὐανδρίαν·*

(\*ἡ εὐανδρία εἶναι τὸ σωστὸ πολίτευμα)

*ἔχουσι γὰρ ταραγμὸν αἱ φύσεις βροτῶν.*

Εἴμαστε βροτοί-θνητοί, ἄρα φθαρτοί, ἡ φύση μας, τὸ φύεσθαι τὸ δικό μας ἔχει ταραγμὸν συνεχῆ ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ (Θουκ. Γ.82.2.3). Ὁ δὲ Θουκυδίδης στὸ Γ.45.3 μέσῳ τῆς δημηγορίας τοῦ Διόδοτου, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται μόνο μία φορὰ σ' ὀλόκληρο τὸ ἔργο, περίλυπος καὶ αὐτὸς ἐτυμηγορεῖ: *πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀμαρτάνειν, καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπειρῆξει τούτου*. Ὑπάρχει καὶ στὸν Θουκυδίδη τὸ ρῆμα *πεφύκασι*, πὸ σημαίνει φυτρῶνω, εἶμαι ἀπὸ τὴν φύση μου τέτοιος. Οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴ φύση τους γεννήθηκαν, φύτρωσαν τέτοιοι, ὥστε *καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀμαρτάνειν*. Καὶ ἡ θουκυδίδεια κρίση συνεχίζει ἀμείλικτη: *καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπειρῆξει τούτου*. Ὁ Θου-

κυδίδης προλαβαίνει τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν *νουθετεῖ*: ὁ νόμος εἴτε εἶναι φυσικὸς εἴτε εἶναι θεῖος – ἀλλὰ κτιστός/ὕλικός καὶ ὄχι ἄκτιστος, γιατί οἱ ἄκτιστοι ὑπερβατικοὶ νόμοι δὲν ἀμαρτάνουν ποτὲ– εἴτε εἶναι ἀνθρώπινος, ὑπόκειται *ἀνεκπτώτως* στὸ *ἀμαρτάνειν*. Καὶ «νόμος-νέμω» κτιστός, πού θὰ τὸ ἐμποδίσει αὐτὸ δὲν ὑπάρχει! Ἐπομένως στὸ πρῶτο τμήμα, σὲ δύο προσεγγίσεις του (φυσιοκεντρική – ἀνθρωποκεντρική), ὁ Πλάτων στὸν *Πολιτικὸ* διαπιστώνει, ὅτι τὸ *τραγικὸν* εἶναι *ἀνυπέμβλητον*, *ἀνυπέμβλητον*. Ἡ ἐδῶ ἀπόπειρα τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὁποία προφανῶς λειτουργεῖ ὡς ἡράκλειος ἄθλος, εἶναι ὑπερφυῶς διδακτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ, εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἐξορκιστικὴ τοῦ τραγικοῦ. Ἐόρκι καὶ ὄχι ἴασις ...

Ἄφοῦ ὁ Πλάτων γνωρίσει τὸ *ἀνυπέμβλητον* τοῦ *τραγικοῦ*, ξαναμπαίνει στὴν μεγάλη μήτρα τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, διὰ τοῦ ὁποίου ἔχουμε τὸ πρῶτο γραπτὸ κείμενο, μέχρι τὸν Μακρυγιάννη καὶ μέχρι τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ μέχρι τὴν σατιρικὴ ὑφή τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, καταλαβαίνει ὅτι βεβαίως τείνουμε πρὸς τὴν ἀρμονία, ὅτι βεβαίως τείνουμε πρὸς τὴν *περιστολήν* τοῦ *τραγικοῦ* ἀλλὰ βαδίζουμε μόνο μέχρι ἐκεῖ: μέχρι τὴν *περιστολήν*. Ἐπομένως ἀναζητοῦμε τίς βοηθητικὲς τέχνες, ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, τίς παρηγορητικὲς, τίς πα-

ραμυθητικές, στις όποιες έχει περάσει (ό Πλάτων) τὰ μαθηματικά, τὴ μουσική, τὴν γυμναστική τοῦ σώματος, τὴν παιδείαν καὶ ὡς ὑψιστον ἀκροθίνιον ὄλων τῶν μοριακῶν-βοηθητικῶν ἐπιστημῶν, τὴν βασιλικήν-πολιτικήν ἐπιστήμη, πού εἶναι ἡ ἀνώτερη ὄλων καὶ αὐτὴ ἐπίσης δὲν καταργεῖ, ὅμως, τὸ τραγικόν, ὅπως τοῦλάχιστον τὸ ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων στὸν Πολιτικό. Ὁ Πλάτων προτείνει-κατασκευάζει-ἐφευρίσκει ἴσως, μαζί μὲ τὴν περιρρέουσα κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, τὴν μεγαλειωδεστέραν κατάθεση τῆς ἀνθρωπότητος, γιὰ νὰ περιορίσει λίγο τὸν συλλογικὸ ἑαυτό του καὶ γιὰ νὰ ἐξημερώσει τὴ φυσικὴ ροπὴ πρὸς τὴν ἔριδα, προσπαθώντας ἀκριβῶς νὰ διατυπώσει τὴν βασιλικήν-πολιτικήν ἐπιστήμη. Ἄλλωστε, μὴν λησμονοῦμε ὅτι ὁ Ὅμηρος -τὸν ὁποῖο, βεβαίως, ὁ Πλάτων τὸν ἀναγνωρίζει ὡς τὸν πάντων διδάσκαλο ἀλλὰ πάλι, ὅπως τὸ τραγικόν, καὶ τὸν Ὅμηρο δὲν τὸν ἀγαπᾶ, διότι καὶ αὐτὸς συντηρεῖ καὶ προάγει τὸν ταραγμὸν- μᾶς ἔχει προειδοποιήσει στὴν ἐκπληκτικὴ σκηνή, στὴν Λ74 ραφωδία τῆς Ἰλιάδος, ὅπου λέει ὅτι ξαφνικά μόνον ἡ Ἔρις παρέμεινε στὸ πεδίο τῆς μάχης μεταξύ τῶν θνητῶν-μαχητῶν (Τρώων-Ἀχαιῶν) [73-74: Ἔρις δ' ἄρ' ἔχαιρε πολύστονος εἰσορόωσα· οἴη γάρ ῥα θεῶν παρετύγχανε μαρναμένοιισι. «Ἡ Ἔρις, μόνη ἀπ' τοὺς θεοὺς, παρετύγχανε ἀνάμεσα στοὺς μαχητές»]. Οἱ ἄλλοι θεοὶ παρέμειναν θεατῆς στὰ μέγαρά τους [75-76: οἱ δ' ἄλλοι οὐ σφιν

*πάρεσαν θεοί, ἀλλὰ ἔκηλοι σφοῖσιν ἐνὶ μεγάροισι καθήατο*]. Δυστυχῶς ὅλοι ξέρουμε ὅτι ἡ *Ἔρις* ἔχει καὶ ἓνα βαρυσήμαντο γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἀνθρώπους χαρακτηριστικό: ἡ *Ἔρις* εἶναι θεά, ἄρα ἔχει ἀθανασία. Δυστυχῶς... Οἱ Ἕλληνες ἀνακάλυψαν, *φεῦ*, ὅτι ἡ *Ἔρις* ὡς θεὰ ἔχει τὸ κεντρικὸ ἰδίωμα τῆς ἀθανασίας, ἄρα μὲ καμία ἐπιστήμη δὲν μπορούμε νὰ καταργήσουμε τὸ διηνεκὲς παρὸν καὶ τὴν ἀθάνατη παρουσία τῆς *Ἐριδος*. Σὲ ὅλους τοὺς ἰδρυτικούς καὶ καταγωγικούς μύθους ὅλου τοῦ πλανήτη ὑπάρχει τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ –δὲν ὑπάρχει ἡ προσωποποιημένη *Ἔρις* βεβαίως–, ἀλλὰ ὅλοι οἱ μῦθοι πλὴν τοῦ ἑλληνικοῦ, τὴν *Ἐριδα* προσπαθοῦν νὰ τὴν καταργήσουν (π.χ. νὰ παλέψει τὸ γίν καὶ τὸ γιάνγκ καὶ νὰ νικήσει τὸ θετικό, νὰ παλέψει τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ, ἀλλὰ νὰ νικήσει τὸ καλὸ). Ἀπὸ τὸ *ἀμμιξας* (Ω, 24.529-530: *ὦ μὲν κ ἀμμιξας δῶη Ζεὺς τερπικέραυτος, ἄλλοτε μὲν τε κακῶ ὅ γε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῶ*), ὅπου τὰ δύο πιθάρια μὲ τὰ δῶρα του τὰ καλὰ καὶ τὰ δῶρα του τὰ κακά, δυστυχῶς, ἐκεῖ κάνει τὴ φοβερὴ χειρονομία ὁ Δίας καί, *ἀμμιξας*, ἀμφότερα τὰ πιθάρια τὰ ἀναμιγνύει! Καὶ ἀπὸ τότε εἴμαστε ἄλλοτε *κακῶ* ἄλλοτε *ἐσθλῶ*: ἐμεῖς πιά γνωρίζουμε, ὅτι ἡ σωτηρία *ἕως ἄν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ* (Θουκ. Γ.82.2.3) δὲν ὑπάρχει. Ἄρα τὸ *τραγικὸν* εἶναι δομικό, τὸ *τραγικὸν* εἶναι συστατικό, εἶναι ἰδρυτικό καὶ ἐπομένως ἡ μόνη «θεραπεία» εἶναι ἡ μείωσή του, ἴσως, ἢ *πράνση τοῦ τραγικοῦ*. Ἡ προσπά-

θεια δέ, νὰ φτάσει κανείς σὲ ἓνα σύστημα, τὸ ὁποῖο θὰ καταργήσει τὴν Ἐριδα, ὀδηγεῖ πάντοτε σὲ τυραννίες, σὲ ὀλοκληρωτισμούς, κομμουνισμούς ἢ φασισμούς-ναζισμούς, ὅπου πρέπει τὸ καλὸ νὰ νικήσει τὸ κακὸ, καὶ τὸ καλὸ πάντα εἶμαι «ἐγὼ» ἐνῶ τὸ κακὸ εἶσαι «ἐσύ». Εἶναι δὲ ἐντυπωσιακὸ, ὅτι μὲ μία ταξινομητικὴ καὶ ἱεραρχικὴ πρὸς τὰ ἄνω προσέγγιση, ὁ Πλάτων ἀποκαθαίροντας ὅλα τὰ μόρια (μετὰ τὴν ἀγγελαιοτροφικὴν, τὴν ὑφαντικὴν κτλ.), τείνει σιγὰ σιγὰ πρὸς τὴν βασιλικὴν-πολιτικὴν ἐπιστήμην καὶ ἐπομένως πρὸς τὸν ἀληθινὸ βασιλικὸ ἄνδρα ἢ τὸν πολιτικὸ ἐπιστήμονα. Καὶ ἐκεῖ διαπιστώνει, ὅτι ἡ ἀρετὴ ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ συστατικὸ τοῦ πολιτικοῦ ἐπιστήμονος, ἀκόμη καὶ αὐτὴ εἶναι μεικτὴ, διότι διαιρεῖται μὲ βάση τὰ δύο κύρια χαρακτηριστικά της, τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν σωφροσύνη. Ἡ ἀνδρεία ἔχει τὸ ὄξύ, τὸ τάχος, τὴν ὀργή, ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Διόδωτος (Θουκ. Γ.42.1-2: νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν, ὧν τὸ μὲν μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι, τὸ δὲ μετὰ ἀπαιδευσίας καὶ βραχύτητος γνώμης). Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἀκόμη καὶ στὴν ἀρετὴ, πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ σ' αὐτὴν τὸ μέτρο – μάλιστα χρησιμοποιοῖ ὁ Πλάτων δύο ὅρους καὶ τὸ μέτριον καὶ τὸ μέτρον ἐντὸς τοῦ Πολιτικοῦ– πού εἶναι νὰ παίρνομε μόνον τὸ μέτρον ἀπὸ τὴν ταχύτητα καὶ τὴν ὀξύτητα πού ἔχει ἡ ἀνδρεία, διότι ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἀνδρείας θὰ φτάσει στὸν πόλεμο καὶ τὴν καταστροφὴ

καὶ τῆς πόλεως καὶ τῶν πολιτῶν. Ἀπ' τὴν ἄλλη, βεβαίως, ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀπαραίτητη, ὡς ἄλλο μέρος τῆς ἀρετῆς ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ πυκνὸ καὶ τὸ μαλακὸ, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὸ ἀρνητικὸ τῆς ἡ σωφροσύνης: τὴν μαλθακότητα, ποὺ δύναται νὰ καταστρέφει καὶ τὸν ἄνθρωπο ἰδιώτη καὶ τὴν πόλη. Ἐπομένως, ἀκόμη καὶ ἡ συναίρεση, ἡ σύνθεσις, ὅπως λέει στὸν *Πολιτικὸ* ὁ Πλάτων, τοῦ βασιλικοῦ ἀνδρός, πρέπει νὰ τείνει, πρέπει νὰ παίρνει ἀπὸ τὴν ἀρετὴ μόνον τὴν *μετρίαν ταχύτητα* καὶ τὴν *μετρίαν ὀξύτητα* τῆς ἀνδρείας καὶ τὴν *μετρίαν πυκνότητα* καὶ τὴν *μετρίαν μαλακότητα-πραότητα* τῆς σωφροσύνης καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ μὴν φτάσει στὴν μαλθακότητα τῆς σωφροσύνης καὶ στὸ πολεμοχαρές, στὸ καταστρεπτικὸν τῆς ἀνδρείας. Ὁ Πλάτων ἐδῶ ξαναγυρίζει μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ του εἰλικρίνεια στὸν ἀμφισβητητικὸν του χαρακτήρα, διότι στὸν *Μένωνα*, ὅπως ἔχει ὁ ἴδιος διαπιστώσει, ἐξίσου περίλυπος, ἡ ἀρετὴ τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ πολιτικοῦ ἐπιστήμονος, τὸ ἀνώτατο στάδιο τῆς ἀρετῆς δὲν μπορεῖ νὰ διδαχτεῖ: οὐ διδακτὸν (96c: ΣΩ. Οὐκοῦν ἀρετῆς οὐδαμοῦ φαίνονται διδάσκαλοι; ΜΕΝ. Ἔστι ταῦτα. ΣΩ. Εἰ δέ γε μὴ διδάσκαλοι, οὐδὲ μαθηταί; ΜΕΝ. Φαίνεται οὕτως. ΣΩ. Ἀρετὴ ἄρα οὐκ ἂν εἴη διδακτὸν πρβλ. 97c: ΣΩ. Οὐδὲν ἄρα ἤττον ὠφέλιμόν ἐστιν ὀρθὴ δόξα ἐπιστήμης). Ἐπομένως ἡ διδασκαλία, ἡ μουσικὴ, τὰ μαθηματικά, ἡ τέχνη, ἡ προπαρασκευὴ, ἡ δίκη, ἀφοῦ βλέπουμε νὰ

ὑπάρχουν ἐνάρετοι πολιτικοὶ ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μεταλαμπαδεύσουν τὴν ἀρετὴ στὰ παιδιά τους, ναί, ὅλα αὐτὰ οὐ διδάκτα. Συνεπῶς, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει διδάσκαλος τῆς ἀρετῆς, ἄρα καὶ ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι διδάκτο, ὁ βασιλικὸς ἄνδρας πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανό; Ἡ ἀπάντησι τοῦ Πλάτωνος σὲ ὅλο τὸ ἔργο του καὶ στὸν *Πολιτικὸ* καὶ στὸν *Μένωνα* εἶναι «ναί, ἡ ἀρετὴ μας πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανό, γιατί εἶναι θεῖον δῶρον». *θεῖα μοῖρα παραγινομένη ἄνευ νοῦ οἷς ἂν παραγίγηται* (Πλάτ. *Μέν.* 100a)· ὁ βασιλικὸς ἀνὴρ πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανό. Καὶ ἀφοῦ συμβαίνει αὐτὸ νὰ μὴν κάνουμε καμμία προσπάθεια, καμμία διδασκαλία, νὰ μὴν ἔχουμε σχολὲς πολιτικῶν ἐπιστημῶν; Ὁ Πλάτων λέει νὰ ἔχουμε, ἀλλὰ νὰ ξέρουμε μέχρι ποῦ θὰ πάει αὐτὸ τὸ πράγμα: στὸ μὴ ἐγγυημένο τοῦ ἀποτελέσματος. Ἄρα, ἡ προσπάθειά μας; «*Σὰν τῶν Τρώων τῶν συφοριασμένων*»: τὸ διαρκῶς «*νῦν αἰωροῦμαι*» τοῦ Θουκυδίδη. Τὸ τραγικόν, τὸ ἀβέβαιον ὡς μόνη βεβαιότητα...

Ἐπομένως, τὸ τραγικόν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Πλάτωνος εἶναι, ὅτι ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει πῶς ἡ ἀνωτάτη ιδιότης ἢ ἡ ἀρετὴ ἢ ὁποῖα θὰ ἔσωζε τὴν πόλη καὶ τοὺς ἰδιῶτες, δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ ὁ πολιτικὸς ἢ βασιλικὸς ἄνδρας-ἐπιστήμων, αὐτὰ εἶναι δῶρο θεοῦ! Καὶ συνεπῶς, δὲν ἀνήκει στὶς δυνατότητες κατασκευῆς ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, μέσα ἀπὸ ἓνα παιδαγωγικὸ σύστημα ἢ ἓνα σωφρονιστικὸ-νομικὸ σύστημα ἢ ἓνα σύστημα τεχνῶν καὶ μουσῶν, νὰ πετύχουν

τὸν βασιλικὸ ἄνδρα καὶ τὴν πολιτική-βασιλικὴ ἐπιστήμη, γιὰ τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν ἁρμονία τοῦ πολιτεύματος. Ἡ ἀρετὴ, ἄρα, ἄκτιστον δῶρο θεϊκό. Δῶρον ἄδωρον,

### «Ἐνίκησεν ἡ προαίρεσις»

Βέβαια, ὁ Πλάτων ἔχει ἓνα πρόβλημα σὲ ὅλο του τὸ ἔργο, μιὰ δυσκολία μὲ τὴν ἐλευθερία. Παραπέμπω στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἀπαντᾷ στὸν Πλάτωνα ἓνας ἄγνωστος λόγιος, ὁ Νικήτας μοναχὸς (Νικήτα μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου, τοῦ Στηθάτου, *Φιλοκαλία τῶν Νηπιτικῶν Πατέρων, 3ος τόμος, Πρώτη πρακτικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς*) λέγοντας «*Τέσσαρας, οἴομαι τὰς αἰτίας εἶναι... τῶν ἀρετῶν... Καὶ πρώτην μὲν εἶναι τὴν ἐλευθερίαν, αὐτὴν, φημί, τὴν ἀπάθειαν τῆς ψυχῆς, τὴν ἐξ ἐπιπόνου πράξεως... προκόψασαν*». Γιὰ τὸν καλόγερο Νικήτα τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου, ἡ προέλευση τῆς ἀρετῆς εἶναι ξεκάθαρη: ἡ ἐλευθερία μας ὡς ἀπάθεια-μὴ πάθη χοϊκὰ τῆς ψυχῆς, ναι, ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τῆς ἀρετῆς. Στὸν Πλάτωνα, ποὺ ἐπιμένει γιὰ τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν σωφροσύνη, ὡς τὰ κεντρικὰ ἰδιώματα τῆς ἀρετῆς, ἡ ἐλευθερία δείχνει κάπως χλωμή... Ὑποδεέστερη; Ἀνακεφαλαιοῦται στὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν σωφροσύνη τοῦ πολιτικοῦ ἐπιστήμονος-βασιλικοῦ ἀνδρός; *Αἰωρεῖται τι τὸ ἀμήχανον ...* στὸν Πλάτωνα, ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερία. Βεβαίως, στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ,

ἡ ἀρετὴ εἶναι πάντοτε ἀρεΐα, εἶναι Ἀγών, με τὴν μεγάλη, ἀρχαιοελληνικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἄν παραβάλλουμε στὴν ἄνωθεν πρόταση, τὴ θουκυδίδεια ὑπόμνηση: τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον (Θουκ. Β.43.4), τότε γνωρίζουμε πῶς ἡ μόνη δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο γιὰ τὸ εὐ-δαιμόνι, γιὰ τὴν θέωσιν, εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ἄν ἐρευνήσουμε τὴν ἀπίστευτα τραγικὴ φύση τῆς λέξης ἐλευθερία, πού προέρχεται ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ παλιὸ ρῆμα ἐλεύθω καὶ ἀπὸ τὸ μέλλοντα ἐλεύσομαι τοῦ ρήματος ἔρχομαι, πού εἶναι μελλοντικοῦ τύπου, διαπιστώνουμε ἐλληνοπρεπῶς καὶ τραγικῶς, ὅτι τὴν ἐλευθερία δὲν τὴν ἔχουμε ποτὲ παρούσα ἀλλὰ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον συνεχῶς. Ἡ ἐλευθερία εἶναι πάντα ὑπὸ ἔλευση, ἔρχεται. Ἄρα χρειάζεται Ἀγών, ὀλυμπιονίκες, ἰσθμιονίκες, νεμεονίκες καὶ πυθιονίκες, «βαρεῖα ἢ καλογερική», δηλαδὴ συνεχῆ ἐπίπονο ἀγῶνα, γιὰ νὰ τὴν πλησιάσουμε ἴσως καὶ ὄχι γιὰ νὰ τὴν κατακτήσουμε ὀριστικὰ καὶ ἀμετάκλητα. Διὰ τοῦ ἀγῶνος (καὶ ὄχι βεβαίως διὰ τοῦ παιγνίου) προσεγγίζουμε τὴν ὅλως ἄλλως ἀνέφικτον ἐλευθερίαν. Ὁ Πλάτων ὅμως γνωρίζει, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀπίστευτος παράγων διαλύσεως τοῦ κοινωνικοῦ ἴστοῦ, δηλαδὴ ἡ ἐλευθερία ἐνέχει μέσα της τὸ τραγικὸν εἰς τὸ ἀκέραιον καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, πάλι, τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἀκέραιον. Ἡ ἐλευθερία εἶναι δυνατότης θεώσεως καὶ δυνατότης διαλύσεως. Αὐτὸ ἀκριβῶς, τὴν προοπτικὴ τῆς διαλύσεως, προ-

σπαθει νὰ ἐξορκίσει σὲ ὄλο του τὸ ἔργο ὁ μέγας Πλάτων, καὶ τὸ κάνει βέβαια μὲ ἓνα τρόπο μεγαλειώδη καὶ ἀπίστευτης ὁμορφιάς. Ἀκόμη καὶ ὁ δημιουργὸς τῶν πάντων στὸν *Πολιτικό*, σὲ μία ἔκρηξη τῆς δικῆς του ἐλευθερίας, ἀφήνει τὸ πηδάλιο τοῦ σύμπαντος καὶ ἀποσύρεται στὸ παρατηρητήριό του. Ὁ Θεός-δημιουργὸς δὲν εἶναι παντοκράτωρ, κατὰ πάντα κράτωρ, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ περιορίσει τὴν ἀνθρώπινη καὶ τὴν φυσικὴ-συμπαντικὴ ἐλευθερία – *προαίρεση*, καὶ ἄρα τὴν ἀνθρώπινη καὶ συμπαντικὴ τραγικότητα, πὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, πὺ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς μᾶς δώρησε. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ σύμπαν εἶναι κτιστά, ἐμπεριέχουν τὴν ὑλικότητα, τὴν φθαρτότητα καὶ κινουῦνται πτωτικά. Δὲν μποροῦν νὰ κατακτήσουν τὴν ἐλευθερία – *εὐδαιμονία* – *θέωσι*, ἀλλὰ τείνουν πρὸς αὐτὴν διὰ τοῦ *Ἀγῶνος*, πὺ περιλαμβάνει τὴν ἀποταγὴ τοῦ γεώδους φρονήματος, τὴν νηστεία ἀπὸ τὰ πάθη, τὴν ἄσκησι, τὸ πείσιμα, γιὰ νὰ προσεγγίσουμε τὸ *μεγάλαθλον*.

Ἐπομένως ἐπιστρέφουμε στὴν προηγούμενη ἐνότητα πὺ δείχνει α) ὅτι τὸ *τραγικόν* εἶναι *ἐγκαθιδρυμένον*, β) εἶναι *ἀθάνατον* μέσα στοὺς *θνητούς*, διότι ἡ *Ἔρις* πὺ συνυπάρχει μαζί μας εἶναι θεά· ὅλες οἱ ἄλλες θεωρήσεις συμπεριλαμβανομένου καὶ τῆς τοῦ Πλάτωνος, εἶναι μόρια θεραπευτικά ἢ πραιντικά τοῦ νοσήματος, πὺ εἶναι τὸ *τραγικόν*. Ἡ πρόληψις ἢ ἡ θεραπεία τοῦ τραγικοῦ εἶναι μόνον ἡ μερικὴ καταστολὴ τοῦ *τραγικοῦ*. Ἐπομένως

τὸ περὶ ἀρετῆς «διαλεκτικοτέροις γίγνεσθαι» εἶναι μόρια τῆς ὅλης ἀλήθειας καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ὑφίσταται μιὰ μεγάλη συζήτηση καὶ στὸν Πλάτωνα μὲ τὸν ἴδιό του τὸν ἑαυτό, ἐάν, δηλαδή, τὸ *πραγματικὸν* εἶναι ἀληθινόν ἢ ἂν τὸ ἀληθινόν ὑπερβαίνει τὸ *πραγματικόν* τὸ μόνο σίγουρο εἶναι, ὅτι τὸ τραγικὸν μετέχει καὶ τῶν δύο, τὸ *τραγικόν* εἶναι καὶ *πραγματικόν* καὶ εἶναι δυστυχῶς καὶ ἀληθινόν. Εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ κόσμου μας καὶ ἡ ἀλήθεια τῶν κοινωνιῶν ἐν τοῖς πράγμασι τῶν ἀνθρωπίνων.

Τὴν ἀνίχνευση τοῦ πολιτικοῦ, τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς πράξεως, μεταξύ ἐρίζοντων καὶ συνυπαρχόντων συκοινωνῶν μπορούμε νὰ τὴν ἐντοπίσουμε μόνο στὸν Θουκυδίδη. Ὅλο τὸ μεγαλειῶδες ἔργο τοῦ Πλάτωνος εἶναι διδακτικὸ, εἶναι δεοντολογικὸ καί, βέβαια, εἶναι μιὰ ἔκρηξη ὁμορφιάς, γιατί μέσα ἀπὸ τὴν ὁμορφιὰ τῶν λέξεων, τῶν φράσεων, τῆς γνώσης, σώζεται τὸ *κόσμιον*, τὸ ὁποῖο εἶναι πάντα ὑπὸ ἔλευση, ἐνῶ στὸν Θουκυδίδη τὸ *κόσμιον* μετέχει συνεχῶς τοῦ τραγικοῦ, ὡς φύσει ἐπισηφάλης. Ἡ ὁμορφιὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξημερώσουμε τὸ *τραγικόν*, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει. Ὁ Πλάτων βρίσκει τὴν ἀπόλυτη κορυφή, διότι μᾶς διδάσκει καὶ μᾶς ἐνισχύει μὲ αὐτὸ τὸ *λεπτουργεῖν* του. Ναί, τὸ πλατωνικὸ *λεπτουργεῖν*, ποὺ λέει πῶς δὲν τοῦ ἀρέσει μάλιστα ἐδῶ στὸν *Πολιτικό*, ἀλλὰ ποὺ τὸ ἀσκεῖ ὁ Πλάτων στὰ πάντα, στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὶς μεταξύ τους σχέσεις, καὶ βοήθησε, αὐτὸ τὸ *λεπτουργεῖν*, τὸν ἄν-

θρωπο να γίνει καλύτερος συνολικά, ἐνσαρκώνοντας τὸ σωκρατικὸ ἐγχείρημα τοῦ γενέσθαι τοὺς ἀνθρώπους βελτίους. Ἡ θουκυδίδεια πολιτικὴ θεώρηση, σὲ ἀντιστοιχία ἢ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ διδακτικὸ πλατωνικὸ κάλλος, δύναται νὰ προσδιοριστεῖ ὡς ἡ ἡρεμῆ ἀποδοχὴ τῆς φρίκης [Θουκ. Ε.89.1: δυνατά δέ οἱ προὔχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν, τὸ ὁποῖο δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀπὸ μιᾶς ἡρεμῆ τραγικῆ σκοπιᾶ ἀνάγεται σὲ θεϊκὸ νόμο, πρβλ. καὶ Θουκ. Ε.105.1: {ΑΘ.} Τῆς μὲν τοίνυν πρὸς τὸ θεῖον εὐμενείας οὐδ' ἡμεῖς οἰόμεθα λελείψασθαι· οὐδὲν γὰρ ἔξω τῆς ἀνθρωπείας τῶν μὲν ἐς τὸ θεῖον νομίσεως, τῶν δ' ἐς σφᾶς αὐτοὺς βουλήσεως δικαιοῦμεν ἢ πράσσομεν. ἡγούμεθα γὰρ τό τε θεῖον δόξῃ τὸ ἀνθρώπειόν τε σαφῶς διὰ παντὸς ὑπὸ φύσεως ἀναγκαιάς, οὗ ἂν κρατῆ, ἄρχειν «Ἄλλὰ ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι δὲν θὰ μᾶς λείψει ἡ εὐμένεια τῶν θεῶν· διότι δὲν διεκδικοῦμε τίποτε οὔτε ἐνεργοῦμε ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸ θεῖο ἢ τὴ θέλησή τους στὶς ἀναμεταξύ τους σχέσεις. Θεωροῦμε δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ Θεός, κατὰ τὴν γνώμη τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποδεδειγμένα, κυριαρχεῖ σὲ κάθε περίπτωση, ὅπου ἡ δύναμή του εἶναι ἐπικρατέστερη, ὠθούμενος ἀπὸ μιᾶ φυσικῆ ἀναγκαιότητα».

*καὶ ἡμεῖς οὔτε θέντες τὸν νόμον οὔτε κειμένῳ πρώτοι χρησάμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ ἐσόμενον ἐς αἰεὶ καταλείφοντες χρώμεθα αὐτῷ, εἰδότες καὶ ὑμᾶς*

*ἂν καὶ ἄλλους ἐν τῇ αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένους [E.105.3] δρῶντας ἂν ταυτό.* «Τὸν νόμο αὐτὸ οὔτε ἔμεῖς τὸν θεσπίσαμε οὔτε ἐνῶ ἴσχυε ἔμεῖς πρῶτοι τὸν ἐφαρμόσαμε, ἀλλὰ τὸν βρήκαμε νὰ ἰσχύει καὶ θὰ τὸν κληροδοτήσουμε νὰ ὑπάρχει παντοτινά, καὶ τὸν ἐφαρμόζουμε γνωρίζοντας μὲ σαφήνεια ὅτι καὶ ἐσεῖς καὶ ὅποιοιδήποτε ἄλλοι στὴν ἐκδοχὴ πού θὰ συγκεντρώνετε τὴν ἴδια δύναμη μὲ ἐμᾶς θὰ ἐνεργούσατε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο».

Καὶ E.89.1: *τὰ δυνατὰ δ' ἐξ ὧν ἑκάτεροι ἀληθῶς φρονοῦμεν διαπράσσεσθαι, ἐπισταμένους πρὸς εἰδότας ὅτι δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχαροῦσιν.* «Ἐχουμε τὴν ἀξίωση νὰ ἐνεργήσει ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς ἀνταποκρινόμενος στὶς πραγματικὲς τοῦ δυνατότητες σύμφωνα μὲ ὅσα καὶ οἱ δύο πλευρὲς σχεδιάζουμε στὴ σκέψη μας, ἀφοῦ ἐξίσου γνωρίζουμε καὶ γνωρίζετε καλὰ ὅτι, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἡ δικαιοσύνη ἀνακύπτει ὅταν τὰ ἀντίπαλα μέρη διαθέτουν ἰσοσθενῆ ἐξαναγκαστικὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς, οἱ ἰσχυροὶ ὅμως ἐξαντλοῦν κάθε δυνατότητα κυριαρχίας, οἱ ἀνίσχυροὶ ὑποχωροῦν».

Καὶ Γ.11.2: *ὅσῳ δυνατώτεροι αὐτοὶ αὐτῶν ἐγίγνοντο καὶ ἡμεῖς ἐρημότεροι.* Αυτὴ ἡ σύζευξη τοῦ δυνατώτεροι-ἐρημότεροι μὲ ἐνδιάμεση εἰρηνικὴ συνθήκη τὴν ἰσοροπία τοῦ φόβου - Θουκ., E.16,1: *τὸ δὲ ἀκίνδυνον τὴν εἰρήνην*

παρέχειν. «ἡ ἰσορροπία τοῦ φόβου παρέχει τὴν εἰρήνην» – ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀπόλυτη φρίκη τῆς πολιτικῆς. Ὅσο αὐξάνεται ἡ δύναμη τῆς μίας πλευρᾶς τόσο αὐξάνεται ἐρημιά, ἡ ἀδυναμία τῆς ἄλλης. Ἐκ πολέμου μὲν γὰρ εἰρήνη μᾶλλον βεβαιοῦται, ἀφ’ ἡσυχίας δὲ μὴ πολεμῆσαι οὐχ ὁμοίως ἀκίνδυνον (Θουκ. Α.124.3): ἐδῶ παρουσιάζεται ἡ φρίκη τοῦ συνεχοῦς πολέμου, τοῦ συνεχοῦς ἀγῶνος γιὰ ἐπικράτηση. Γιὰ τὸν Θουκυδίδη δὲν μπορεῖς νὰ ἡσυχάσεις, πρέπει νὰ εἶσαι ἐν ἐγρηγόρσει – ἐν πολέμῳ, ἂν θῆς νὰ εἶσαι ἐλεύθερος].

Τί μένει λοιπόν, ἐφόσον ὁ Θουκυδίδης ἀντιλαμβάνεται καλύτερα τὴν πολιτικὴ καὶ ὄχι ὁ Πλάτων, καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, οἱ ἐκπληκτικὲς κατασκευὲς τοῦ Πλάτωνος, δὲν εἶναι παρὰ μόρια τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς πολιτικῆς τὴν κατέχει ὁ Θουκυδίδης καὶ ὄχι ὁ Πλάτων; Μὰ μένει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ἡ ἀπόλυτη ὁμορφιὰ τῆς πλατωνικῆς θεοπνευσίας, μένει «θεῖα μέντοι μανία καὶ βακχεία» τὸ λεπτοurgeῖν τοῦ Πλάτωνος.

«τὰ δὲ τοῦ μὴ πάσχειν ἀμυντήρια»  
(Πλάτ. Πολιτικ 279c)

Ἐνα ἐλάχιστο φωταυγείας ἀγλαίσμα αὐτῆς τῆς ὁμορφιάς, ἡ ὁποία μᾶς κάνει βελτίους ἢ ἀπλᾶ μᾶς ἀφήνει μαγεμένους μπροστά της, εἶναι τὸ 279c-d τοῦ πλατωνικοῦ Πολιτικοῦ: *ΞΕ. Ἔστι τοίνυν πάντα ἡμῖν*

ὅποσα δημιουργοῦμεν καὶ κτώμεθα, τὰ μὲν ἔνεκα τοῦ ποιεῖν τι, τὰ δὲ τοῦ μὴ πάσχειν ἀμυντήρια· καὶ τῶν ἀμυντηρίων τὰ μὲν ἀλεξιφάρμακα καὶ 279d θεῖα καὶ ἀνθρώπινα, τὰ δὲ προβλήματα τῶν δὲ προβλημάτων τὰ μὲν πρὸς τὸν πόλεμον ὀπλίσματα, τὰ δὲ φράγματα· καὶ τῶν φραγμάτων τὰ μὲν παραπετάσματα, τὰ δὲ πρὸς χειμῶνας καὶ καύματα ἀλεξητήρια· τῶν δὲ ἀλεξητηρίων τὰ μὲν στε γάσματα, τὰ δὲ σκεπάσματα· καὶ τῶν σκεπασμάτων ὑποπετάσματα μὲν ἄλλα, περικαλύμματα δὲ ἕτερα· περικαλυμμάτων δὲ τὰ μὲν ὀλόσχιστα, σύνθετα δὲ ἕτερα· τῶν δὲ συνθέτων τὰ μὲν τρητά, τὰ δὲ ἄνευ τρήσεως συνδετά· καὶ τῶν ἀτρήτων τὰ μὲν νεύρινα φυτῶν ἐκ γῆς, τὰ δὲ τρίχινα· τῶν δὲ τριχίνων τὰ μὲν ὕδασι καὶ γῆ κολλητά, τὰ δὲ αὐτὰ αὐτοῖς συνδετά. Τούτοισι δὴ τοῖς ἐκ τῶν ἑαυτοῖς συνδουμένων ἐργασθεῖσιν ἀμυντηρίοις καὶ σκεπάσμασι τὸ μὲν ὄνομα ἱμάτια ἐκαλέσαμεν. Ἐχομε ἐδῶ μιὰ ἀπὸ τις πιὸ μεγαλειώδεις στιγμὲς τοῦ ἀνθρώπινου λεπτουργεῖν: καταιοισμὸ λέξεων, πὸ λεξικογραφοῦν τὸ λεπτουργεῖν, συστοιχίαι λεπτολογίας, πὸ ἐξιχνιάζουν τὸ δαιδαλώδες τοῦ ζῶντος. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ στάδιο, ἡ ἀνθρώπινη μεγαλοφυΐα δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσει περαιτέρω. Σχηματίζονται εὐφθόγγως ἐπαλληλίες λέξεων μὲ τὸ λεπτουργεῖν τοῦ Πλάτωνος, γιὰ νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐμπλουτίσουν τὴν πραγματικότητα ἐντὸς τῆς ὁποίας ζοῦμε. Στὸ 279c-d ὑπάρχει μιὰ ἀποθέωση –καὶ ὄχι μιὰ ἀπλῆ ἀπογείωση– μιὰ θέω-

σις τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὅπου μπόρεσε μία ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρώπινης φύτρας, ὁ Πλάτων, νὰ κατασκευάσει αὐτὸ τὸ ἰκρίωμα, τὸ ὁποῖο μᾶς ἀνεβάζει στὸν τόπον τὸν ὑπερουράνιον τῆς γνώσης καὶ τῆς ὁμορφιάς: μόνο μὲ λέξεις ἀμυντήρια ἐνάντια στὴ φθορά.

### Ἡ μεγάλη «ἀνασκευή» τοῦ Πόππερ;

Στὴν πολιτικὴ θεωρία εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιπόλαιες, δυτικῶς τύπου ἀναγνώσεις τοῦ Πλάτωνος, μὲ ἀποκορύφωμα τὸν Karl Popper, οἱ ὁποῖες τοῦ καταλογίζουν ὅτι ἡ προσέγγισή του περὶ βασιλικῶν ἀνδρῶν ρεπείτεινει πρὸς τὰ ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα, ἀκόμη καὶ μὲ αὐτὸ τὸ παράδοξο, ὅτι ἡ εἰσήγησή του περὶ κοινοκτημοσύνης τείνει πρὸς ἓνα εἶδος ὀλοκληρωτισμοῦ, ἀσχέτως ἂν αὐτὸς ὁ ὀλοκληρωτισμὸς εἶναι εὐδαίμων καὶ ἀπελευθερωτικὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς πολιτεῖες του. Ἀλλὰ ἡ προκατελημμένη δυτικὴ σκέψη, ἡ ὁποία εἶναι ἐξηρημαμένη καὶ ὑπέρμαχος, σήμερα, τοῦ κεφαλαίου, τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνίσου κοινωνίας, δὲν ἐνδιαφέρεται, δὲν καταλαβαίνει ἢ κάνει πὼς δὲν καταλαβαίνει τὴν πλατωνικὴν οἰκιοπραγίαν, κατάθεση ὁμορφιάς καὶ σοφίας. Οἱ δὲ ἄλλοι, οἱ ἐλευθέριοι ὄντες (οἱ ἀδέσμευτοι) καταλογίζουν ἴσως κάποια εἰλικρίνεια στὸν Πλάτωνα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιφύλαξη ποὺ δείχνει πρὸς τὴν ἐλευθερία, λέγοντας ὅτι ἡ θεωρία, ἡ κατασκευή τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, τοῦ

πολιτικοῦ ἐπιστήμονος-βασιλικοῦ ἀνδρός, τείνει πρὸς τὸ ἀπολυταρχικόν, διότι αὐτὸς ὁ βασιλικὸς ἄνδρας εἶναι *μόναρχος*. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μέσα στὸν *Πολιτικὸ* τὸ διαφεύδει. Βλέπουμε ὅτι τὸν Πλάτωνα τὸν ἀπασχολεῖ τὸ δεοντολογικόν, τὸν ἀπασχολεῖ ἡ παιδαγωγία πὺ θὰ ἀσκήσει στὸ σύνολο τῶν πολιτῶν καὶ δὲν ἐγκρίνει ἢ δὲν ἀποκλείει κανένα πολίτευμα, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι τὸ πολίτευμα αὐτὸ θὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀρχές τῆς ἀρετῆς, τοῦ μέτρου, τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἐπομένως, δὲν εἶναι θέμα ὅτι ὁ βασιλικὸς ἄνδρας εἶναι κάποτε ἕνας· ὁ βασιλικὸς ἄνδρας μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ συλλογικὸ πρόσωπο, ἄρα ὁ Πλάτων ἐγκρίνει καὶ πολυπρόσωπες, συλλογικὲς μορφές ἀρχῆς. Δὲν δέχεται βεβαίως ὀχλοκρατικὲς δημοκρατίες ἀλλὰ συναινεῖ σὲ κοινωνίες τοῦ μέτρου, ὑπὸ τὴν πολυπρόσωπη ἀρχὴ ἐνὸς συλλογικοῦ ἄρχειν. Τὸ 311a τοῦ *Πολιτικοῦ* ἐπικυρώνει τὴν ἄνωθεν διακρίβωση: *ΞΕ. Οὗ μὲν ἂν ἐνὸς ἄρχοντος χρειαί συμβαίῃη, τὸν ταῦτα ἀμφοτέρωτα ἔχοντα αἰρούμενον ἐπιστάτην· οὗ δ' ἂν πλειόνων, τούτων μέρος ἑκατέρων συμμειγνύντα*. Ἐπομένως, οὐδεμία προτίμηση δείχνει ὁ Πλάτων γιὰ μοναρχικὸ καθεστῶς, τυραννικόν, προσωποπαγές, άτομοκεντρικόν. Ἀπλῶς λέει, ὅτι καὶ τὰ πολυπρόσωπα καθεστῶτα, γιὰ νὰ εἶναι νόμιμα, γιὰ νὰ εἶναι *πολιτεῖες*, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ *μοναρχικόν*, γιὰ νὰ εἶναι *πολιτεία*, πρέπει ἀντιστοίχως καὶ οἱ πλείονες ἄρχοντες καὶ ὁ ἕνας ἄρχοντας νὰ ἔχουν μέσα τους τὸν *συγκερα-*

σμὸ τῆς ἀρετῆς. Συγκερασμός, ἓνα συναμφότερον πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κόσμιον κατὰ τὸ μέτρον καὶ τὸ μαλακὸν κατὰ τὸ μέτρον. Καὶ ὄχι τὸ ἄκοσμον καὶ ὄχι τὸ πολεμοχαρές. Ἐπομένως στὸ 311a ἔχουμε τὴν ἀπόδειξη ὅτι ὁ Πλάτων δὲν εἶναι ὑπὲρ τῶν τυραννικῶν καθεστώτων, ὅτι ἡ ἀποφῆ του περὶ βασιλικῆς ἐπιστήμης, βασιλικῶ ἀνδρὸς δὲν εἶναι μοναρχικὴ ἢ ὀλιγαρχικὴ ἢ ἀριστοκρατικὴ. Μὲ σημερινούς ὅρους, ὁ Πλάτων ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ὀρθὴ πολιτεία, ἡ σωστὴ Ἀρχή, μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ πολυπρόσωπη δημοκρατικὴ, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ ἀσχεῖ τὴν ἀρετὴ τοῦ μέτρου, νὰ εἶναι δηλαδὴ κοσμία καὶ ἀνδρεία. Ἀλλὰ πάλι καὶ στὴν περίπτωση πού τὴν ἀρετὴ τὴν κατέχουν εἴτε οἱ πολλοὶ εἴτε οἱ λίγοι, πάντα ὑπάρχει ὁ κίνδυνος διολίσθησης στὴν τραγικὴ μοῖρα τῶν πραγμάτων. Καὶ στὸν σύμπαντα κόσμον καὶ στὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα τῆς ἐναρμονίου ἀκινήσιος, πού θέλγει τὸν Πλάτωνα. Ὑπάρχει κυρίαρχο τὸ «νῦν αἰωροῦμαι» τοῦ Θουκυδίδη...

### Ἐπιλογικὸὶ Ὑπομνηματισμοὶ

#### Γιὰ τὴν κίνηση τοῦ σύμπαντος

Γιὰ τὸ θέμα τοῦ κύκλου, τῆς κυκλικῆς πορείας τοῦ σύμπαντος, πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴ συνεχῆ πορεία τοῦ σύμπαντος πάνω στὴν ἴδια κυκλικὴ τροχιά καὶ τὴν ἀνακύκλησή του πάνω σ' αὐτή. Ἐναλλακτικὰ μπορούμε νὰ

δεχτοῦμε τὴν ἀμιγῶς ἑλληνικὴ πρόταση τῆς σπειροειδοῦς τροχιᾶς τοῦ παντός, ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται ἐντὸς τοῦ *Πολιτικοῦ*, στὸν Ἀριστοτέλη, στὸν Ἡρόδοτο καὶ στὴν πτώση-ἀνάσταση (ἀνακύκληση) τῆς ὀρθόδοξης *εὐχαριστιακῆς Συνάξεως*. Ὁ κύκλος μοιάζει στὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων μὲ τὴ σπεῖρα. Τὰ πράγματα ἐπαναλαμβάνονται περιοδικὰ ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅμοια, τὸ ποτάμι τῶν πραγμάτων διαγράφει πάντα τὴν ἴδια πορεία, ἀλλὰ ποτὲ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ διασχίσει τὸν ἴδιο ποταμὸ (Πλάτ *Κρατ.* 402a: *ΣΩ. Λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι «πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει», καὶ ποταμοῦ ῥοῆ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς «δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης»*). Στὴν Ἡρακλείτεια θέση συνηγορεῖ καὶ ὁ μέγιστος γνώμων *Θουκυδίδης*, περνώντας ἀπὸ τὸν συμπαντικὸ στὸν πολιτικὸ χῶρο: *γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχαιότερα καὶ τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα, ὡς ἂν ἕκασται αἰ μεταβολαὶ τῶν ξυντυχῶν ἐφιστῶνται* (*Θουκ.* Γ.82.2). Ὑπάρχει σαφῶς στοὺς Ἑλληνας ἡ σπειροειδῆς ἀντίληψη τῆς κίνησης: τὰ γεγονότα ἱστορικὰ ἢ συμπαντικά, ἂν καὶ ἐπαναλαμβάνονται περιοδικά-κυκλικά, εἶναι ἐν εἶδει *διηλλαγμένα*, ἡ μορφή τους διαφέρει ἀπὸ τὴν μία περίοδο ἐμφάνισης στὴν ἄλλη. Μποροῦμε νὰ ἐμπλουτισθοῦμε *νηπτικῶς* στὸ θέμα τῆς συμπαντικῆς κίνησης καὶ τὴν στοχαστικὴ κατάθεση τοῦ Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, ὁ ὁποῖος ἀποφαίνεται:

Διόπερ ἐν μὲν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσα χρονικῶς ἡ φύσις ἀλλοιωτὴν ἔχει τὴν κίνησιν διὰ τὴν τοῦ κόσμου πεπερασμένην στάσιν καὶ τὴν καθ' ἑτεροίωσιν τοῦ χρόνου φοράν, ἐν δὲ τῷ θεῷ γινομένη, διὰ τὴν φυσικὴν τοῦ ἐν ᾧ γέγονε μονάδα, *στάσιν ἀεικίνητον ἔξει καὶ στάσιμον ταυτοκινήσιαν*, περὶ τὸ ταῦτόν καὶ ἐν καὶ μόνον ἀϊδίως γινομένη, ἣν οἶδεν ὁ λόγος ἄμεσον εἶναι περὶ τὸ πρῶτον αἴτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ πεποιημένων μόνιμον ἴδρυσιν (Migne, 65.541-549), «Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ στὸν Κόσμο ἡ φύσις, ἐπειδὴ ὑφίσταται μέσα στὴ χρονικὴ ροή, ἔχει τὴν κίνησή της ἀναλλοιώτη, ἕξαιτίας τῆς πεπερασμένης στάσης τοῦ Κόσμου καὶ σύμφωνα μὲ τὴν διαφοροποίηση τῆς κατεύθυνσης τοῦ χρόνου, πὸ πραγματοποιεῖται ἐντὸς τοῦ θεοῦ, διὰ μέσου τῆς φυσικῆς του μοναδικότητας μέσα στὴν ὁποία ἔχει δημιουργηθεῖ, θὰ ἔχει κατάστασις συνεχοῦς κίνησης καὶ στάσιμη κίνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, σὲ σχέση τὴν ταύτιση καὶ τὴν ἐνότητα καὶ τὴ μοναδικότητα ἢ κίνηση τῆς φύσης θὰ πραγματοποιεῖται ἀνάως, κίνηση τὴν ὁποία γνώρισε ὁ λόγος ὅτι εἶναι σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸ πρῶτο αἴτιο ἀπὸ αὐτὰ πὸ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ Θεὸ ὑπὸ τὸ καθεστῶς μόνιμης ἐγκαθίδρυσης». Ἡ συνύπαρξις τῶν ὄρων «στάσιν ἀεικίνητον ἔξει καὶ στάσιμον ταυτοκινήσιαν» μᾶς δίνει ἓνα ἀπορούμενον πὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ εὐκόλα. Πρέπει καὶ ζοῦμε ταυτοχρόνως ἐν στάσει ἀεικινήτω καὶ ἐν στασίμῳ ταυτοκινήσιᾳ, ἀλλιῶς δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε

ίκανοποιητική έρμηνεία τοῦ γίγνεσθαι. Διαφορετικὰ ὀδηγοῦμαστε στὸ μονοφυσικὸ δυτικὸ μοντέλο: ἢ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλα. Τὸ ἐλληνικόν, τραγικὸν καὶ ἀπελευθερωτικόν συνάμα: ἢ στάση μας εἶναι αἰεὶ πάντοτε μέσα σὲ μιὰ κίνηση (στάσις ἀεικίνητος) καὶ ἢ κίνησή μας μέσα στὰ κάπως ἴδια, μέσα σὲ κάποια στασιμότητα –πεῖσμα, ἐμμονή– τῶν πραγμάτων (στάσιμος ταυτοκινήσις). Ἴσως ἓνα λεπτοurgeῖν ἰλαροτραγικό;

### Ἡ περίπτωση τῆς «Ἀνάγκης»

Δὲν πρέπει κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ λαμβάνουμε πολὺ σοβαρὰ ὑπόψη μας τὴ διάκριση ἐλεύθερο θεϊκό-ἀναγκαῖο, τὴ διάκριση Θεός-Ἀνάγκη ἢ Θεϊκό (ἐλεύθερο)-μηχανιστικὸ μοντέλο, ὅταν μελετοῦμε ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς. Κι αὐτὸ γιατί ἡ ἀνάγνωσή μας εἶναι «ἐρρυπασμένη» ἀπὸ τὴν λαμπρὴ καὶ «πολλή» βεβαίως παρουσία τῶν δυτικῶν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες, οἱ ὅποιοι μᾶς χάλασαν τὴ δυνατότητα μέσα ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐλληνικὴ παράδοση νὰ κατανοήσουμε αὐτὲς τὶς ἀμιγῶς ἐλληνικὲς ἔννοιες. Ὅταν ἀναφερόμαστε στὴν Ἀνάγκη, πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι οἱ Ἑλληνες ἀντιλαμβάνονται τὴν Ἀνάγκη ὡς κάτι αὐτεπίτακτον, ὡς κάτι ποῦ δὲν ἔχει τὴν ἀνάγκη κανενὸς ἄλλου, ὅπως ὁ θεὸς-δημιουργός, ὁ συστήσας τὸ πᾶν (Πλάτ. Τίμ. 41d). Ὅταν οἱ Ἑλληνες λένε ὅτι οἱ θεοὶ ὑπόκεινται στὴν Ἀνάγκη, ἐννοοῦν μόνον τοὺς ἐλάσσονες θεοὺς καὶ ὄχι τὸν θεϊκὸν δημιουργ-

γρό, τὸν Θεὸ-αὐτοθέλητη ἐλευθερία-δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος. Αὐτὸς ὑπόκειται ὁ ἴδιος στὴν Ἀνάγκη του, εἶναι ὁ ἴδιος ἢ Ἀνάγκη του, δηλαδή ἢ αὐτεπίτακτος, ἢ αὐτοθέλητη ἐλευθερία του, ὅπως θὰ ἔλεγαν μετὰ ἀπὸ αἰῶνες οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν ὀρθὰ τὶς διδασχῆς τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Οἱ δυτικὸι ἀντίθετα «μπερδεφάν» τοὺς ὅρους καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι, ὅταν δρᾷ ἡ Ἀνάγκη, ὁ Θεὸς τότε ἔχει ὅρια, εἶναι πεπερασμένος, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐννοοῦν αὐτό. Ὁ Θεὸς-δημιουργὸς εἶναι μιὰ Ἀνάγκη χωρὶς τὴν ὁποία δὲν θὰ ὑπῆρχαν οἱ ἄλλες «ἀνάγκες», εἶναι μιὰ ἀρχή τὸ πρῶτο κινοῦν, ὅπως λέει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἄρα, κατὰ λογικὴν συνεχδοχήν, εἶναι μιὰ μὴ ἀνάγκη, ὡς ἀνάγκη (!), ἄρα εἶναι Ἐλευθερία! Ἡ λέξη Ἀνάγκη ἐπέχει τὴ θέση Θεοῦ καὶ ἄρα τοῦ πρώτου κινοῦντος (τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸν ὄρο ἔνεκα στὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία πού εἶναι αὐθύπαρκτος, ἀχειροποίητος). Τώρα, ἂν τὸ πρῶτο κινοῦν εἶναι ἀκίνητον ἢ εἶναι κινήτων ἢ κινούμενον ἢ αὐτοκίνητον, ἢ ἂν ὑπάρχει τὸ ὑπέρπρωτον πού ἔτειναν οἱ βυζαντινοὶ στὴν ἀπέλπιδα προσπάθειά τους νὰ τὸ πλησιάσουν μὲ τὰ λόγια, αὐτὸ δὲν τὸ γνωρίζουμε. Ἴσως τὸ ὑπέρτατον προσεγγίζεται καλύτερα μὲ τὴν μουσικὴ ἢ τὸν ρυθμὸ ἢ τὴν ἀρμονία ἢ τὴν ἔκσταση, διότι τὰ λόγια, ὅσο ὁμορφα, ὅσο εὐκρινῆ κι ἂν εἶναι, εἶναι πάντα τρωτά, λόγια πάντοτε ἐτοιμόρροπα. Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου πάντως ἐμπεριέχει δομικὰ τὰ ὡς

*ἄνω ρίγη* (μουσική, ρυθμό, ἄρμονία, ἔκσταση), καὶ ἀνα-  
 ντιρρήτως δὲν στηρίζεται μόνο στὰ «φθαρτά» καὶ πολύ-  
 σημα ρητά, στὰ λόγια. Ἀντιθέτως, ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς  
 εἶναι ἕνας πολιτισμὸς τοῦ ρητοῦ «ναί» ἢ τοῦ «ὄχι».  
 Καί, στὸ βαθμὸ πού τὸ παιδὶ ἀπαιτεῖ μιὰ ξεκάθαρη  
 ἀπάντηση σὲ κάθε ἐρώτημά του, ἕνα «ναί» ἢ ἕνα «ὄχι»,  
 ἐνῶ μὲ τὸ «ἴσως» τρελαίνεται, δὲν τὸ ἀντέχει, ναί, ὁ  
 δυτικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἕνας «παιδικὸς» πολιτισμὸς.  
 Αὐτὸ τὸ «ἴσως» εἶναι τὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ πολι-  
 τισμοῦ καὶ ἐπικυρώνει τὴν «ἐνήλικη» διακριτότητά του.  
 Τὸ «ἴσως», τὸ «περίπου» εἶναι τὸ *συναμφότερον*, τὸ  
*ἀμμιξας* πὺ διακρίνει τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τοὺς  
 ἄλλους. Οἱ νεοσσοί, οἱ «παιδικοί» πολιτισμοί, οἱ «παιδί-  
 ζοντες» ἢ οἱ «παλιμπαιδίζοντες» θέλουν σιγουριὲς τοῦ  
 τύπου εἶναι «μαῦρο» ἢ «ἄσπρο», εἶναι «μισογεμᾶτο» ἢ  
 «μισοάδειο»· οἱ Ἕλληνες τὴ λέξη *ἀμφιλύκη* τὴ λένε καὶ  
 γιὰ τὸ σούρουπο καὶ γιὰ τὴν αὐγὴ καὶ αὐτὴ εἶναι μιὰ  
 «ἡλικιακὴ» διαφορὰ πολιτισμῶν. Φῶς πὺ σκοτεινιάζει  
 καὶ σκοτάδι ὄλο καὶ πιὸ φωτεινό... *ἀμφι-λύκη*. Στὴν  
 «παιδική» φάση τῆς ἐπιστήμης, ὅπως οἱ δυτικοὶ τὴν  
 ξαναανακαλύψαν, ὑπάρχουν παντοῦ βεβαιότητες, ὅπως  
 καὶ στὴν παιδικὴ φάση τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουν παντοῦ  
 βεβαιότητες, διότι ποτὲ δὲν μπορεῖς νὰ μεγαλώσεις ἕνα  
 παιδὶ μὲ τὰ «ἴσως». Ἴσως λοιπόν, αὐτὴ ἢ «παιδικότη-  
 τα» τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ μόνη ἐρμηνεία γιὰ  
 τὴν ὑπὸ τῶν δυτικῶν παρερμηνεία τοῦ Πλάτωνος (κα-

τηγορίες περί ολοκληρωτισμοῦ στὸ πλατωνικὸ ἔργο κτλ.). Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ἐξάλλου, στὴν ἀρχὴ τοῦ *Πολιτικού* προκρίνει τὴν προοπτικὴ τοῦ νὰ γίνουμε *διαλεκτικότεροι* μεταξύ μας σὲ ὅλα, παρὰ μιὰ δῆθεν ἐπιστημονική, μονοφυσίτικη, αὐστηρὰ γραμμικὴ ἀναζήτηση τῆς πολιτικῆς τέχνης. Ἄρα θριαμβεύει το «ἴσως», ὁ διάλογος, ὁ καυγᾶς, ἡ ἔρις, ἡ διαλεκτικὴ δὲν μπορῶ «ἐγώ» νὰ ἔχω πάντα δίκιο ἀπέναντί «σου», οὔτε «ἐσύ» βέβαια, καὶ καμιὰ φορὰ δὲν ἔχει δίκιο κανεὶς ἀπ' τοὺς δύο «μας», ἢ μποροῦμε νὰ ἔχουμε καὶ οἱ «δύο» δίκιο. Τὸ *τραγικὸ* ὑπάρχει ὡς *ὄντως ὄν*», κάθε φορὰ πού σὲ μιὰ κατάσταση καὶ οἱ δύο ἔχουν δίκιο· αὐτὸ προκαλεῖ «παγωμάρα» στοὺς δυτικούς, διότι ἡ κατάστρωση τοῦ κοινωνικοῦ ἐγκεφάλου τους, οἱ δομές, μὲ τὶς ὁποῖες συνδιαμορφώνονται ὡς ἄνθρωποι ἢ πολῖτες, ἀδυνατοῦν νὰ δεχτοῦν τὴ λογικὴ κατηγορία ὅτι στὴν ζωὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει συνύπαρξη τῶν ἀντιθέτων, δηλαδὴ μίξη, συνύφανση, τὸ *συναμφότερον*, τὸ *ἀμμιξας*. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ δυτικοὶ δὲν ἔχουν καὶ λέξεις, γιὰ νὰ ἀποδώσουν ἐπακριβῶς τὸ *συναμφότερον*, τὸ *ἀμμιξας*, δηλαδὴ το διαρκῶς «*νῦν αἰωροῦμαι*» τοῦ τραγικοῦ, καὶ τὸ «*γενναῖον φεῦδος*» τοῦ Πλάτωνος.

Κώστας Γ. Ζουράρις  
Θεσσαλονίκη Μάιος 2010